

Marek Borowski

Spojrzenie na dysfunkcje społeczne przez pryzmat dziedzictwa myśli Emila Durkheima i Roberta K. Mertona

A look at the dysfunction of society through the prism of the heritage of thought of Emile Durkheim and Robert K. Merton

Streszczenie: Artykuł ukazuje społeczne złożoności systemu społecznego, jego układów i połączeń w ujęciu teorii społecznych Emila Durkheima i Roberta K. Mertona. Struktura społeczna jest zbiorem wielu zależności, zmiennych przenikających się wzajemnie, mających również wielki wpływ na siebie w zależności od rodzaju i wielkości oraz wagi oddziaływania. Ze zmienności jej i jej zmiennych rodzą się dysfunkcje społeczne.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, demografia.

Summary: The article shows the complexity of the social system with its relations and connections, in regard of the social theory of Emile Durkheim and Robert K. Merton. Social structure is a collection of many dependencies, variable intermingled with also a impact influence on each other depending on the type, size and weight of the influence. From its volatilities and variables, social dysfunctions are born.

Keywords: society, demography.

Społeczeństwo jest złożonym systemem połączonych układów i cech społeczno-demograficznych. W celu lepszego opisanego struktury

społecznej i jej powiązań, Emil Durkheim, współtwórca nowoczesnej socjologii, wprowadził pojęcie morfologii społecznej. Bezpośrednie elementy morfologii społecznej stanowią zbiory jednostek ludzkich, które wykształciły różnego typu układy, zbiory, podzbiory w celu wspólnego funkcjonowania¹.

Heurystyczny, a zarazem historyczny model struktury społecznej wynika z kilku jej definicji, wedle których to: organizacja stosunków społecznych²; w określony sposób uporządkowane części i wreszcie to mniej lub bardziej spójne lub trwałe regularności³. „Struktura społeczna - zauważa z kolei Piotr Sztompka w biogramie Roberta K. Mertona – to siatka norm i wartości skupiających się w postaci ról społecznych, wokół wyróżnionych pozycji społecznych (statusów) oraz w postaci instytucji, wokół istotnych funkcji społecznych”⁴.

Społeczeństwo, powiemy z kolei, to zbiory grup społecznych realizujących określone cele własne lub innych, a same grupy społeczne można podzielić ze względu na kilka kryteriów odniesienia, np. ze względu na:

- rodzaj więzi społecznej, wspólne zainteresowania, konkurencję dążeń itd.;
- istnienie organizacji wewnętrznej;
- dysponowanie instrumentami integrującymi (np. historia, symbole)⁵.

Grupy dzielą się oczywiście ze względu na swoją wielkość na małe i duże. Ich istotę definiują przede wszystkim relacje jakościowe występujące w ramach poszczególnych grup oraz wpływ, jaki mogą wywierać na inne grupy społeczne. Grupy dysfunkcyjne o charakterze przestępczym, zwłaszcza zamieszane w przestępstwa gospodarcze, nie stanowiły w przeszłości grup dużych w przeciwieństwie do grup złożonych z „klasycznych” przestępców kryminalnych. Jednakże ich działalność jest niezwykle groźna dla społeczeństwa i państwa. Przykład ten ujawnia kolejny podział grup społecznych na zorganizowane, niezorganizowane, kierujące się określonymi celami, wartościami, poglądami.

---

¹ E. Durheim, *Morphologie sociale*, *Annee Sociologique* 1897/98 nr 2.

² A. Giddens, *Central Problems in Social Theory*, London 1979, s. 67.

³ S.F. Nadel, *The Theory of Social Structure*, London 1969, s. 7.

⁴ P. Sztompka, *Socjologia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002, s. 141.

⁵ J. Sztumski, *Systemowa analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Śląsk, 2013, s. 38.

Struktura społeczna ze względu na wielość i różnorodność podziałów jest bardzo mobilna i po wielokroć ulega przemianom, tworząc wciąż nowe konfiguracje społeczne; jest konstrukcją określonego systemu społecznego, który obejmuje wszystkie jego części składowe i występujące pomiędzy nimi powiązania funkcjonalne⁶. Dodajmy wreszcie, że istotnym kryterium podziału grup społecznych wywierającym wpływ na funkcjonowanie całej struktury społecznej stanowi podział na grupy wiekowe oraz ich uogólniony podział na makro-, mazo- i ministruktury.

Makrostruktury to duże systemy społeczne, które ze względu na tworzenie w nich prawa, mogą na etapie tworzenia owych praw generować różne patologie prowadzące do korupcji czy też dają możliwość wykorzystywania posiadanej władzy w celach innych niż przewidywane w ustawach.

Mezostruktury to pośrednia forma pomiędzy makro- i ministrukturami. Mogą to być średnie grupy społeczne, które poprzez swoją działalność (np. grupy specjalizujące się w równego typu kradzieżach) stanowią zagrożenie dla ładu społecznego.

Ministruktury społeczne to małe grupy społeczne najczęściej funkcjonujące w małych zbiorowościach i posiadające dewiacyjny charakter, mogące stwarzać patologie społeczne w małej zbiorowości ludzkiej (np. na osiedlach).

Na wszystkie wspomniane dystynkcje struktury społecznej wskazywał w swych pracach wspomniany Emil Durkheim, podkreślając ich wagę dla zrozumienia „wewnętrznego układu elementów współtworzących i określających grupę społeczną i w końcu społeczeństwo”⁷, a także ukazując ich niezwykle istotną rolę w głębszym rozumieniu natury dysfunkcji społecznych (patologii, dewiacji).

Od stopnia ich zorganizowania, hierarchizacji władzy, procedur wewnętrznych, postępowania zależy stopień ich dysfunkcji z ogólnie przyjętymi w danym społeczeństwie normami postępowania. Na zorganizowanie grup społecznych i sposób ich zachowania istotny wpływ wywiera charakter istniejącego systemu społeczno-gospodarczego. Także wraz z rozwojem np. współczesnych technik komunikacyjnych wiele z grup społecznych musiało zmienić swoje dotychczasowe zacho-

---

⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 274 i n.

⁷ E. Durheim, *Zarys metody socjologicznej*, Warszawa 1999, s. 30 i n.: 236 i n.

wania, dostosowując je do uwarunkowań współczesnych. Np. w latach 60. ubiegłego wieku w zakładach karnych dużą rolę odgrywali skazani tzw. grypsujący; obecnie jest to margines.

W chwili obecnej struktura przestępców ulega istotnym przemianom, w następstwie których zmienia się np. w sposób zasadniczy liczba skazanych ze względu na posiadane wykształcenie. Otóż wzrasta liczba osób z wyższym wykształceniem, co wiąże się ze wspomnianym wzrostem przestępczości gospodarczej.

Istotnymi czynnikami wywierającymi wpływ na powstawanie różnego typu odchyłeń społecznych są: hierarchia społeczna, zdolności adaptacyjne oraz struktura wartości.

Hierarchia społeczna dotyczy zróżnicowanych pozycji poszczególnych elementów sprawiających, że możemy mówić o ich hierarchizacji i stratyfikacji⁸. Dzięki wymienionym czynnikom możemy ustalić ich nadrzędność, podrzędność, jak również równorzędność w stosunku do siebie i innych.

Stosunek nadrzędności występuje w wielu układach i frakcjach społecznych. Najbardziej oczywistym jest podział na np. rządzących i podwładnych, nauczycieli i uczniów. Jednakże układ taki funkcjonuje w każdej grupie społecznej, począwszy od rodziny, skończywszy na państwie jako takim. Od tego podziału w dużej mierze zależą w konsekwencji jakościowe stosunki społeczne. Mogą być one zgodne z normami społecznymi lub też tworzyć dewiacyjne zachowania jednostek.

Zdolność adaptacyjna, czyli przystosowanie do obiektywnie występujących warunków życia, jest cechą ważną nie tylko dla istnienia poszczególnych jednostek, ale także dla egzystencji różnych systemów społecznych⁹. Od zdolności adaptacyjnej zależy stopień przystosowania się jednostki, grup społecznych do funkcjonowania w danej strukturze społecznej. Im większa zdolność przystosowania się, tym łatwiejsze funkcjonowanie w społeczeństwie. Im mniejsza zdolność adaptacyjna, tym większe prawdopodobieństwo powstania dewiacji lub patologii społecznej, a co za tym idzie w konsekwencji marginalizacji społecznej jednostki.

---

⁸ Por. J. Sztumski, *Systemowa analiza społeczeństwa*, cyt. wyd., s. 48.

⁹ Tamże, s. 49.

Godną zastanowienia jest myśl wyrażona przez Claude'a Lévi-Stauss'a, że kultura tworzy nas, a my ją ewentualnie korygujemy i to tylko w określonych przez nią ramach. Kokon kultury otacza nas szczelnie i od jego struktury zależy nasze zachowanie, idee i marzenia¹⁰.

Możemy wyróżnić dwa rodzaje przystosowania: czynne i bierne. O ile czynne przystosowanie oznacza wybiórczą i aktywną asymilację do optymalnego rozwoju w danym społeczeństwie, to bierne jest korzystaniem z tego, co przynosi nurt życia społecznego, bez jakiegokolwiek walidacji skutków funkcjonowania w strukturze społecznej jako całości.

Istotny element, do którego szerzej powrócimy w kolejnych częściach tej rozprawy, to kwestia istoty wartości i ich struktura. System wartości i one same mają znaczący wpływ na zachowania jednostek w grupie społecznej od momentu ich wyboru, do działania w nich w formie aktywnej lub pasywnej. Nie można powiedzieć, że cała struktura społeczna jako społeczeństwo będzie uznawała takie same wartości, jednakże ważnym elementem jest zdobycie umiejętności weryfikacji i ewaluacji wartości, którymi kierują się grupy społeczne i społeczeństwa w określonym czasie i warunkach swojego rozwoju.

Postrzeganie i przestrzeganie określonych wartości może w społeczeństwach prowadzić do destabilizacji lub wzmocnienia określonych struktur społecznych. Może implikować również zachowania jednostek, całych populacji. Właśnie z tego powodu rozważania na temat wartości nabierają szczególnego charakteru w kontekście tworzenia się patologii społecznych.

Gwałtowny przebieg zachodzących zmian w nowoczesnym świecie wywołuje wielorakie i rozległe problemy społeczne. Upadające tradycyjne style życia, moralność, wiara religijna, rozpadające się wzory codzienności i brak nowych wartości, które mogłyby zająć ich miejsce, Emil Durheim uznał za zjawisko, które określił pojęciem „anomalii”. W efekcie rozwoju nowoczesności załamały się wyznaczone przez religie tradycyjne punkty odniesienia i normy, przez co wielu członków nowoczesnych społeczeństw jest skazanych w swoim codziennym życiu na poczucie bezsensowności¹¹.

---

¹⁰ L. Stomma, *Antropologia kultury-antropologia historii*, Zeszyt naukowy Katedry Socjologii i Instytutu Nauk Społecznych Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. W. Korfantego 2010, Z 43, s. 45-57.

¹¹ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2012, wyd. PWN s. 35.

O anomii można też mówić jako o braku norm społecznych lub ich zaniku. Anomia to stan świadomości jednostki, polegający na odrzuceniu pewnych przyjętych wartości oraz zastąpieniu ich poprzez chaotycznie skonstruowane popędy. Jednostka taka cechuje się całkowitym wyzbyciem się poczucia wspólnoty z grupą społeczną oraz wykluczeniem obowiązywania jakichkolwiek zobowiązań w stosunku do niej. W klasycznym ujęciu, zdefiniowanym przez Emile'a Durkheima, anomia społeczna to sytuacja, w której jednostki w ogromnej skali przestają odróżniać zachowania dobre i poprawne społecznie od złych. To objaw postępującego kryzysu moralnego.

Do przyczyn występowania zjawiska anomii należy zaliczyć:

1. Gwałtowne i dominujące przemiany społeczne.
2. Wojny domowe.
3. Postępujący kryzys struktur ekonomicznych i gospodarki.

Anomia to wynik zarówno zaniku pewnych norm, jak i rozprzestrzeniania się norm konkurencyjnych, wygodniejszych dla jednostki, aczkolwiek niekoniecznie moralnie bardziej wartościowych. Anomia w tym aspekcie nie jest wynikiem zmian o podłożu psychologicznym. Współcześnie jest traktowana bardziej jako przejaw zagubienia jednostki. Anomia różni się od dewiacji, gdyż celem jednostki jest postępowanie w taki sposób, jakby żadne normy nie obowiązywały.

Z kolei według Roberta K. Mertona społeczeństwo wykształciło w sobie pięć typów reakcji na pojawianie się zjawiska anomii. Pierwsza z nich to konformizm, będący jednocześnie jedyną reakcją niedewiacyjną. Jest ona także najbardziej rozpowszechniona i najczęściej występująca wśród populacji na świecie. Polega ona na zaakceptowaniu pewnych celów oraz środków do nich prowadzących. Konformizm jest przejawem zachowania typowego dla jednostek. Podkreśla się jego wagę czy nawet istniejącą dominację, gdyż, w przeciwnym wypadku, system społeczny mógłby być zagrożony i przestałby właściwie funkcjonować.

Drugi typ reakcji, czyli innowacja, to proces dążenia do osiągnięcia celów kulturowych, poprzez wybieranie niedozwolonych lub nielegalnych środków. Oznacza ona w zasadzie, że jednostka nie przeszła w pełni procesu socjalizacji. Innowacja jest elementem wspólnym wszystkich klas społecznych, dotyczy także instytucji czy przedsiębiorstw międzynarodowych.

Kolejna forma, czyli wycofanie, odrzuca wszelkie cele oraz środki służące do ich osiągnięcia oraz budowanie ośrodka życiowego poza społecznością. Jako przykład należy podać narkomanów, alkoholików lub włóczęgów. Ostatnia reakcja – bunt jest obrazowana przez całkowite odrzucenie norm, wartości oraz środków. Jednocześnie powstaje chęć wykreowania nowego systemu wartości¹².

Anomię z socjologicznego punktu widzenia można porównać do terminu patologii społecznej opisywanej w pedagogice. Oba te elementy w podobny sposób nazywają takie same albo podobne zjawiska zachodzące w społeczeństwie. Pokazują destabilizację struktury społecznej, jej przyczyny i wpływ na zachowania ludzi.

Jako kolejne będą omawiane wybrane aspekty patologii społecznej, kiedy o nich będziemy mówili na pewno warto pamiętać, że w istocie rozmawiamy o określonego charakteru anomii społecznej. Niezależnie jak będziemy nazywali oba te pojęcia, to zarazem opisują one sytuacje społeczne wywierające wysoce negatywny wpływ tak na struktury społeczne z punktu widzenia socjologii, jak i zachowania osób w procesie ich socjalizacji i resocjalizacji. Wydaje się zasadnym twierdzenie, że oba podejścia uzupełniają się, ukazując zarazem skomplikowany charakter wpływu różnych elementów życia społecznego na struktury społeczne. Opisywanie ich oddzielnie jest istotne i ważne, jednakże próba ukazania wspólnego wpływu wydaje się być wartością dodaną dla obu tych sposobów rozumienia problemu anomii.

Jednym z pojęć mogących mieć wpływ na rozważania dotyczące anomii społecznej jest koncepcja funkcjonalizmu. Funkcjonalizm - orientacja teoretyczna i metodologiczna w antropologii społecznej i etnologii, do której głównych założeń należy przekonanie o konieczności holistycznego i systemowego ujmowania kultury, która jest ściśle zintegrowanym systemem zachowującym wewnętrzną równowagę. Funkcją każdej instytucji społecznej jest podtrzymywanie istniejącego systemu i zaspokajanie ludzkich potrzeb. Kierunek ten został zapoczątkowany na początku XX wieku przez polskiego badacza działającego na emigracji Bronisława Malinowskiego oraz Alfreda Reginalda Radcliffe'a-Browna¹³.

---

¹² http://wypracowania24.pl/wos/1538/anomia-spoeczna-ujecie-durkheima?strona_1-4 z dnia 01.01.2015.

¹³ <http://wiedzaedukacja.eu/archives/19877> ISSN1898-9233

W koncepcji niedostosowania społecznego w ujęciu pedagogicznym, z którego może wynikać anomia w ujęciu socjologicznym, teoria funkcjonalizmu pokazuje bardzo ważne zagadnienie. Nie można ujmować kultury społecznej w sposób wybiórczy. Bez całościowego, wielowątkowego ukazywania jej tworzy się zbiór z założenia wadliwych elementów, którego następstwem mogą być błędy interpretacyjne. Ten stan rzeczy pokazuje, że nie powinno się oddzielać od siebie nauk tak przenikających się co do stosowanych definicji, bowiem wyjaśnienie zmian struktur społecznych mogących mieć wpływ na tworzenie się nowych lub istniejących dotychczas patologii społecznych nie jest do końca możliwe.

Ostatnim elementem, na który należy zwrócić uwagę mającym, moim zdaniem, istotny wpływ na powstawanie anomii społecznej i struktury społecznej jest koncepcja Roberta Mertona dotycząca statusów społecznych i związanych z nimi ról społecznych¹⁴.

Przez status społeczny, przypomnijmy, rozumiemy pozycję zajmowaną w systemie społecznym przez określoną jednostkę¹⁵.

Aby można było zidentyfikować przyczynę powstawania anomii społecznej czy też inaczej patologii społecznych implikowanych przez zachowania jednostek i grup społecznych, należy zwrócić uwagę na określenie roli społecznej, jaką odgrywa każdy z nas w społeczeństwie. Tą rolą społeczną może być piekarz, nauczyciel, policjant, bezdomny, przestępca. Każdej roli społecznej zawsze przypisany jest status społeczny. A może należy stwierdzić odwrotnie, że z każdego statusu społecznego wynika jakaś rola społeczna do odegrania w teatrze życia. Nasuwa się pytanie: gdyby każdy z członków społeczeństwa miał tzw. wysoki status społeczny, czy takie zjawiska destabilizujące struktury społeczne jak przestępstwa mogłyby istnieć? Jednakże sytuacja komplikuje się albowiem z badań wynika, że ze statusu społecznego nie wynika tylko jedna rola społeczna, ale szereg ról społecznych odgrywanych przez obywateli. Takie zjawisko strukturalne możemy nazwać zestawem ról, przez co rozumiemy zespół zależności w rolach przypisanych jednostce ze względu na zajmowany przez nią status społeczny¹⁶.

---

¹⁴ R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, przekład E. Morawska, J. Wertestein-Żuławski, Warszawa 1982.

¹⁵ *Socjologia*. Lektury pod red. P. Sztompki, M. Kuci Kraków, 2005, s. 142.

¹⁶ Por. tamże, s. 143.

Pojęcia sformułowane powyżej mają charakter strukturalny, a zatem odnoszą się do struktury społecznej, do jej całości, jak i fragmentu w określonym czasie. W przypadku dużego natężenia zmian statusów społecznych, a zatem i ról społecznych może dochodzić do zmian w strukturze społecznej. Kwestią istotną pozostaje pytanie, w którą stronę owe zmiany zmierzają. Zakładając podejście od strony analizy ryzyka, należy zakładać możliwość negatywnych zmian, co może doprowadzić do destabilizacji przyjętej struktury społecznej poprzez eksplozywną anomie społeczną i rozszerzający się chorobotwórczy aspekt zachowań ludzkich niezgodnych z dotychczasowymi przyjętymi standardami.

Jeżeli owe zmiany zachodzą z dostateczną częstotliwością w dość wąskim przedziale czasowym, możemy w sposób precyzyjny monitorować sekwencyjne zestawienie ról społecznych oraz statusów społecznych. Wnioski co do przyczyn tych zmian mogą dawać istotny wkład w identyfikację faktycznych przyczyn powstawania anomii społecznej, patologicznego zachowania się jednostek.

Wiedza tak zdobyta mogłaby nakreślić od strony teoretycznej przyczyny powstawania tych negatywnych zjawisk, a co ważniejsze skuteczniej określić metody, jakie powinny zostać zastosowane w diagnozowaniu takich stanów powstawania chorobotwórczych elementów struktury społecznej i zachowań ludzkich, jak również wyznaczać czy rozwijać metody i techniki walki z ich skutkami lub odejmować wczesny interwencjonizm.

Wydaje się ciekawym mechanizm, który prowadzi do powstawania niezgodności postępowania członków społeczeństwa do anomii społecznej.

Na poziomie psychologicznym można to zdefiniować jako zdolność ignorowania problemów spójności, drugim elementem może być delegacja obowiązków, natomiast trzecim zerwanie relacji związane z odgrywaniem ról¹⁷. Ważnym element stanowi fakt, że możliwości dewiacyjnego odgrywania roli społecznej przez jednostkę są znacznie szersze. Jednostka może rozszerzyć działalność poboczną w otoczeniu odgrywanej roli społecznej, co może doprowadzić do upośledzenia jej funkcjonowania w podstawowej roli społecznej. Przeciwnym elementem może okazać się odgrywanie znacznie większej ilości ról społecznych w celu zakłócenia tej jednej podstawowej. Ta technika

---

¹⁷ Tamże, s. 157.

może, niestety, spowodować konflikt pomiędzy jednostką a odrywanymi rolami społecznymi w momencie braku stosowanego nagradzania. Może to prowadzić jednostkę do zachowań dewiacyjnych.

Systemowa analiza społeczeństwa zaproponowana przez prof. J. Sztumskiego w połączeniu z ujęciem patologii społecznych i mechanizmów tworzących niedostosowanie społeczne może okazać się bardzo dobrą metodą do wyjaśniania powstałych zmian w strukturach społecznych, które w świetle różnych nauk mogą prowadzić do anomii społecznych czy też inaczej definiowanych patologii społecznych. W niniejszej publikacji dokonuję próby połączenia dwóch nauk, jakimi są socjologia i pedagogika w perspektywie ich wpływu na przyczyny i sposoby zapobiegania zjawisku społecznego wykluczenia człowieka.